

УДК 351.74.343.98 (477)

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА І СПІВРОБІТНИКІВ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

В. Малюга

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна*

Досліджено історико-правовий аналіз взаємодії органів досудового слідства і співробітників оперативних підрозділів у розслідуванні злочинів, понятійно-правові та методичні аспекти взаємодії слідчого у кримінальному провадженні. Вказано на принципи зазначеної взаємодії в процесі розкриття і розслідування злочинів.

Ключові слова: взаємодія слідчого, система та структура криміналістичної методики, криміналістична характеристика, типові слідчі ситуації, закономірності організації та планування розслідування, слідчі версії.

Актуальним питанням методики розслідування окремих видів злочинів є питання історико-правового аналізу взаємодії органів досудового слідства і співробітників оперативних підрозділів у розслідуванні злочинів.

У криміналістичній літературі ці питання у своїх працях досліджували В. В. Сташис, Л. І. Щербина, М. А. Погорецький, К. А. Левицький, М. М. Калайдович, О. О. Квачевський, І. Ф. Крилов, І. Я. Фойницький та інші.

Історія виникнення, розвитку та удосконалення взаємодії органів досудового розслідування із співробітниками оперативних підрозділів як спільної, погодженої діяльності під час кримінального провадження, спрямованої на використання методів і засобів, властивих цим суб'єктам, за чіткого розподілу повноважень між ними нерозривно пов'язана із становленням самого інституту досудового розслідування. Виходячи з особливостей розвитку України на різних історичних етапах та тривалий період її входження до інших державних утворень, простежити весь цей процес досить складно, бо історію розвитку такої взаємодії науковці фактично не досліджували. Що ж стосується окремих аспектів з цієї проблематики, то вони розпорошені в літературі, присвяченій історії державного будівництва, створенню правоохоронних структур, становленню досудового слідства тощо.

Взявши за критерій визначення становлення і розвиток інституту досудового розслідування, історію взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів, переважна частина яких до 2012 р. йменувалася органами дізнання, можна умовно поділити на три періоди.

Ранній період, який вважають передісторією, охоплює час становлення самого інституту досудового слідства в державі у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст., коли досудове розслідування розмежувалося на слідство та дізнання.

Другий період (20-ті - початок 90-х рр. ХХ ст.) характеризується наділенням низки правоохоронних органів правом провадження досудового слідства, виникненням, становленням та розвитком різних форм взаємодії слідчих з органами дізнання, особливо тими, для яких дізнавальна діяльність була закономірним продовженням покладених на них оперативно-розшукових функцій. Якість, характер і форми такої взаємодії залежали від конкретної історичної й

оперативної обстановки та змін чинного на той час кримінально-процесуального законодавства.

В останній, третій період взаємодія слідчих з органами дізнання розвивається в правовому полі незалежної держави Україна.

Отже, предметом історії розвитку взаємодії органів досудового слідства і оперативних підрозділів можна вважати дослідження періодів та етапів організаційного становлення і розвитку інституту досудового слідства в державі, еволюції самої взаємодії, а також різних її форм залежно від конкретної історичної обстановки.

Так, до 1860 р. розслідування злочинів у Російській імперії, до складу якої тривалий час входила значна частина України, зосереджувалося в руках поліції і проводилося різними посадовими особами, для яких воно було епізодичною, другорядною функцією [4, с. 181]. Саме розслідування поділялося на попереднє і формальне. Головним завданням попереднього розслідування було встановлення факту події, яка містила склад злочину, а завданням формального – встановлення, чи дійсно та або інша особа вчинила злочин та чи підлягає вона покаранню [8, с. 271].

Окремі науковці того часу називали діяльність із розслідування злочинів розшуком і поділяли її на загальний і спеціальний розшук. Загальний розшук проводився з метою встановлення осіб, які вчинили злочин, і не знав жодних формальностей, у зв'язку з чим набув неабиякого розвитку. Спеціальний розшук проводили після розшуку загального і лише за наявності конкретного підозрюваного у вчиненні злочину [3, с. 78].

Відповідно до Указу від 8 липня 1860 р. в Російській імперії вперше був запроваджений інститут судових слідчих, які підпорядковувалися Міністерству юстиції. Запровадження інституту судових слідчих мало на меті зосередити провадження досудового слідства в руках службових осіб, для яких воно було б єдиною і основною функцією, що мало позитивно вплинути на його якість, швидкість та об'єктивність.

Прийнятий 20 листопада 1864 р. Статут кримінального судочинства повністю відокремив судову владу від виконавчої, прирівнявши судових слідчих за посадою до членів Окружного суду. На поліцію, звільнену від слідчих функцій, покладался обов'язок провадження дізнання, порядок якого регламентувався зазначеним Статутом. Поряд із загальною поліцією дізнання в дореволюційному кримінальному процесі провадив також Окремий корпус жандармів, який входив до складу департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ.

Уже тоді фахівці чітко розмежували дізнання та слідство. Так, О. О. Попов вважав, що дізнання відрізняється від досудового слідства тим, що: а) дізнання передуює досудовому слідству; б) у процесі дізнання отримується інформація стосовно тієї чи іншої події та осіб, до неї причетних, тоді як слідство проводить перевірку отриманих в ході дізнання даних і збирає нові докази, надаючи їм встановленої форми; в) дізнання стосовно злочину отримує лише дані, які породжують припущення, здогади і підозру, а слідство має на меті відшукати такі докази, які, зруйнувавши сумніви, посягані даними дізнання, довели б їх до стану істини; г) дізнання вимагає оперативності, щоб виявити сліди злочину і докази вини підозрюваного, і зазвичай провадиться таємно, а діяльність слідчого, навпаки, вимагає уваги та виваженості, бо розпорядження його повинні ґрунтуватися на беззаперечних доказах і тому не можуть прийматися поспішно; г) діяльність дізнання полягає в таємному спостереженні, опитуванні й охороні слідів злочину. Що менше обрядності, що більше простоти, то швидше досягають ці дії своєї мети. Слідчі ж дії, навпаки, вимагають формальностей і

супроводжуються дотриманням чітко визначених правил; д) дізнання, зазвичай, провадиться працівниками поліції і взагалі особами, що не належать до судового відомства, тоді як досудове слідство провадиться слідчим [7, с. 104].

Уже згадуваний М. М. Калайдович, позитивно оцінюючи розмежування розслідування злочинів на дізнання та слідство, зазначав, що це «... надзвичайно важливо, оскільки злиття одного та другого, що інколи буває на практиці, завжди призводить до найнегативніших наслідків [2, с. 3].

Статтях 269-271 Статуту кримінального судочинства 1864 р. встановлювали норми, які регулювали відносини між слідчим, суддею і поліцією. Так, слідчий мав право перевіряти, доповнювати та анулювати всі без винятку дії поліції, як ті, що пов'язані з дізнанням, проведеним відповідно до ст. 252-254, так і невідкладні слідчі дії згідно зі ст. 258-259 цього Статуту. Крім того, слідчий міг доручати поліції провадження дізнання, збирання довідок, а також вимагати надання допомоги для провадження досудового слідства у справі. Всі законні вимоги слідчого у кримінальних справах, які перебували в його провадженні, були обов'язковими для виконання працівниками поліції [1, с. 145].

З 1871 р. дізнання у справах про державні злочини переважно провадила жандармерія, але в особливо важливих випадках для його провадження призначали спеціально уповноважених на це осіб [7, с. 145]. «Правила щодо порядку дій корпусу жандармів з дослідження злочинів», затверджені 19 травня 1871 р., та внесені до Статуту кримінального судочинства доповнення (ст. 261¹²-261¹³) значно розширили процесуальні права жандармерії під час провадження дізнання у справах про державні злочини порівняно з поліцією [5, с. 238].

О. О. Попов, В. П. Мордухай-Болтовський та інші науковці зазначали, що дізнання у справах про державні злочини суттєво відрізнялося від дізнання за іншими категоріями справ. Під час його провадження жандарми керувалися вимогами ст. 254-257 Статуту, а також мали право проводити слідчі дії, перелічені в ст. 258 (огляди, обшуки, виїмки і попередні допити). Крім того, в установленому порядку вони могли проводити огляд та виїмку поштової і телеграфної кореспонденції і брати під варту обвинувачених [5, с. 146]. Усе це сприяло тому, як зазначав І. Я. Фойницький, що акти дізнання, проведеного жандармами за «політичними злочинами», часто заміняли акти досудового слідства [9, с. 374].

Отже, у дореволюційній Росії провадження досудового слідства спеціально уповноваженими на те посадовими особами (слідчими та членами судової палати) було виключно повноваженням судової влади, а чинне на той час кримінально-процесуальне законодавство не передбачало можливості його провадження правоохоронними органами (поліцією, жандармерією тощо).

Результати проведеного дослідження та аналізу наявних матеріалів щодо становлення досудового слідства в Російській імперії дають підстави для висновку, що у зв'язку з відсутністю в правоохоронних органах імперії цього інституту не існувало і практики відповідної взаємодії між слідчим та органами дізнання в цих структурах. Але досягненням зазначеного періоду є розмежування розслідування злочинів на дізнання і слідство, становлення інституту слідчих та закладення основ взаємодії органів слідства і дізнання, що мало неабияке значення для їхнього подальшого розвитку та вдосконалення.

Досить непростим був шлях становлення досудового слідства в органах державної безпеки УРСР у 1917-1920 рр.

Аналіз документів і матеріалів архівно-кримінальних справ того часу дає підставу для висновку, що кримінально-процесуальна діяльність надзвичайних

комісій за засобами і формами відрізнялася від оперативно-розшукової роботи, завданням якої в цьому випадку було забезпечення належного проведення досудового розслідування.

Безумовно, неможливо ставити до форми процесуальних документів, складених у 1917-1920 рр., вимоги, які ставлять до них сьогодні. Але з їхнього змісту випливає, що в цьому випадку провадили кримінально-процесуальну, а не адміністративну діяльність. У зв'язку з відсутністю відповідної правової бази органи досудового слідства надзвичайних комісій часто використовували порядок і процесуальні форми Статуту кримінального судочинства царської Росії 1864 р. з відповідними змінами в нових умовах, а також порядок ведення слідства, який встановлювався тогочасними законодавчими, відомчими і локальними нормативно-правовими актами. Тобто, спираючись на позитивний арсенал засобів царської юстиції, тільки-но створені органи досудового розслідування набували власного досвіду, шукали і знаходили нові форми і методи роботи.

У своїй сукупності дізнання і досудове слідство становили єдину стадію досудового розслідування у кримінальній справі, і в цьому проявлялась їхня принципова спільність, конкретне вираження якої полягало в процесуальній регламентації дій посадових осіб як за умов дізнання, так і під час провадження слідства.

Однак зауважимо, що хоч перед дізнанням і досудовим слідством, у формі яких проводилося досудове розслідування надзвичайними комісіями, і стояли спільні завдання, які були регламентовані єдиним процесуальним законодавством і прирівняні єдиними за юридичною значущістю одержуваними доказами, вони все-таки не об'єднувалися і зберігали свої особливості.

У 1922 р. в Українській РСР був прийнятий перший Кримінально-процесуальний кодекс, згідно з яким розслідування у кримінальних справах покладалося на народних слідчих, слідчих, які перебували при революційних трибуналах, військових слідчих і слідчих із найважливіших справ наркомату юстиції (п. 5 ст. 23 КПК УРСР) [6, с. 218].

Кримінально-процесуальний кодекс України 1927 р. суттєво не змінив структури досудового слідства і залишив за слідчим право на взаємодію з органами дізнання.

Крім цього, слідчі на місцях фактично підпорядкувалися керівникам органів дізнання, що негативно впливало на їхню процесуальну самостійність і можливість організації взаємодії з цими ж підрозділами.

Таке становище призвело до обмеження ініціативи слідчого і його відповідальності за розслідування у кримінальній справі, відсутності процесуальних повноважень на здійснення взаємодії з органами дізнання та інших недоліків у роботі. Протягом тривалого часу слідчий не був повністю процесуально незалежною фігурою, його роль фактично принижувалася, а надані права значною мірою обмежувалися окремими посадовими особами, в підпорядкуванні яких він перебував.

Прийнятий 28 грудня 1960 р. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР чітко розмежував дізнання і досудове слідство і вирішив питання про місце слідчого апарату і процесуальне місце слідчого. Так, слідчий апарат в органах прокуратури, внутрішніх справ та державної безпеки був побудований відповідно до чинного адміністративно-територіального поділу держави. Всі слідчі організаційно об'єднувалися в слідчі підрозділи (управління, відділи, відділення, групи тощо). Ці підрозділи були самостійними структурними одиницями, які діяли в межах своєї компетенції, і за своїм правовим положенням, характером діяльності, поставленими перед ними завданнями і методами їхнього досягнення відрізнялися

від інших підрозділів (у тому числі наділених правами органу дізнання) цих відомств. У цей спосіб органи досудового слідства та дізнання становили два самостійні, адміністративно і службово один одному не підпорядковані органи, які поєднували процесуальну і непроцесуальну (оперативно-розшукову) діяльність. Це означало, що слідчі не могли втручатися в роботу органів дізнання, а ті не мали права втручатися в діяльність органів досудового слідства.

Протягом 1958-1991 рр. становище інституту слідчих в органах прокуратури, внутрішніх справ та державної безпеки було чітко визначеним, а повноваження слідчого на здійснення взаємодії з органами дізнання закріплені в чинному кримінально-процесуальному законодавстві, що сприяло дальшому розвитку і процесуальних, й організаційних (непроцесуальних) форм взаємодії під час розслідування у кримінальних справах.

У 1991 р. Україна здобула незалежність і розпочала розбудову системи власних правоохоронних органів. Змінилася система органів досудового слідства (ст. 102 КПК України 1960 р.), дізнання (ст. 101 КПК України) та нормативно-правова база, яка регулює взаємодію слідчого з органами дізнання.

Що ж до специфіки діяльності органів слідства і розшуку на західноукраїнських землях, то вона, як вже було зазначено, зумовлена функціонуванням цих структур залежно від правового устрою держави, в склад якої ці землі в той чи інший історичний період входили.

Відповідно до австрійського кримінально-процесуального законодавства розслідування злочинів не належало до прямої компетенції поліції, оскільки слідство було функцією слідчих суддів і судової поліції.

Слідчий суддя вважався незалежним від прокуратури, хоча практично усе попереднє слідство проходило під його сильним впливом. Слідчим суддею був член земельного суду. Саме слідчий суддя разом з судовою поліцією і оперативними співробітниками провадив попереднє (досудове) слідство, а вже разом з прокурором формулював публічне обвинувачення. «Не можна не враховувати і професійної солідарності слідчого з прокурором і оперативними співробітниками, без тісної взаємодії з якими успішне розслідування просто неможливе».

Що ж до безпосередніх повноважень судової поліції, то до них належало: виявлення слідів злочинів і правопорушень; складання проектів слідчих актів, в яких була нагальна потреба; запобігання втечі підозрюваних; проведення (у виняткових випадках без рішення суду) обшуку житлового приміщення; затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину; здійснення окремих слідчих дій: огляд трупа, допит свідків, розсилання «гончих» листів, арешт кореспонденції тощо; виконання доручень слідчого судді чи прокурора.

Для забезпечення економічної стабільності в Галицькому краї австрійська влада запровадила торгову поліцію. До її компетенції належав нагляд за роздрібною торгівлею та закладами харчування. Серед головних завдань торгової поліції було недопущення продажу неякісних і шкідливих продуктів; нагляд за наявністю у належній кількості в торговельних пунктах (крамницях, ринках ярмарках тощо) предметів першої необхідності; запобігання шахрайству та іншим правопорушенням щодо продуктів харчування, освітлення та опалення; нагляд за дотриманням чинних торговельних норм.

Вагоме місце у системі поліцейських органів Галичини у складі Австрії займала політична поліція. Уже від початку 20-х рр. XIX ст. з військово-політичних та поліцейських департаментів Придворної канцелярії у Відні, а також із Міністерства внутрішніх справ у Галичину було скеровано низку таємних при-

писів, наказів, рекомендаційних рескриптів щодо боротьби з антидержавними політичними організаціями та особами. Політична поліція уже з часу свого виникнення користувалася послугами конфідентів-інформаторів, яких вербували з різних верств населення. Досить часто інформаторами ставали військові дезертири, злочинці та інші кримінальні елементи, які користувалися авторитетом та довірою у суспільних верствах. Здебільшого таємні конфіденти збирали інформацію там, де поліція не могла її отримати. За наказом поліцейські інформатори проникали в різні виробничі, культурно-освітні, професійні, релігійні організації, товариства, гуртки, клуби і досить часто, щоб уникнути підозри, ставали їхніми активними учасниками. Про виконану таємну роботу інформатори доповідали переважно директорові поліції. Таємну роботу інформаторів оплачували із закритих фондів, про які знав тільки директор поліцейської установи.

Водна поліція мала на меті врегулювання та безпеку комунікацій на водах. Її пріоритетним завданням було усунення загрози життю та здоров'ю населення внаслідок водних стихійних лих. Запобігаючи затопленням, водна поліція здійснювала превенцію пошкодження майна та нещасних випадків, які могли виникнути у зв'язку з паводками. Коло повноважень цього підрозділу поліції розширювалось під час повеней, оскільки її працівники були зобов'язані виконувати також функції рятувальників. Крім того, водна поліція наглядала за риболовлю та іншими водними промислами.

Ще одним видом поліції в Галичині під владою Австрії та Австро-Угорщини була польова поліція, яка запобігала крадіжкам та ушкодженням майна на полях, а також здійснювала провадження у відповідних справах. Її правовий статус було визначено Статутом польової поліції 30.01.1860 р. Працівником польової поліції могла стати особа, яка досягла 20-річного віку та мала незаплямовану репутацію. Оскільки перед початком служби працівники приймали присягу, то їх називали «польовими присяжними».

Важлива роль у системі правоохоронних органів Галичини у складі Австрії та Австро-Угорщини належала шляховій поліції, яка наглядала за дотриманням правил дорожнього руху. Відповідно до ст. 55 крайового статуту «Про поліцію шляхову на дорогах публічних» від 05 серпня 1907 р. провадження в справах про порушення правил дорожнього руху належало до компетенції органів місцевої поліції, шляхової поліції, а також жандармерії. Кожен затриманий правопорушник був зобов'язаний не чинити опору працівнику дорожньої поліції під загрозою кримінальної відповідальності.

В органах поліції Галичини під владою Австрії та Австро-Угорщини формувались підрозділи, які були наділені спеціальними повноваженнями щодо дотримання законодавства про охорону здоров'я (санітарна поліція). У галузі охорони здоров'я поліція була наділена такими повноваженнями: нагляд за якістю харчової продукції; нагляд за діяльністю лікарів і акушерів; нагляд за аптекарями та власниками складів медикаментів; нагляд за дотриманням правових норм щодо протидії епідеміям та епізоотіям; нагляд за дотриманням вимог охорони праці на фабриках клею та інших шкідливих і небезпечних виробництвах; нагляд за продажем отрут та інших небезпечних хімічних речовин.

Отже, плюралізм напрямів розвитку суспільних відносин в Галичині протягом 1772-1918 рр. зумовив багатоманітність нормативно-правової бази та розгалуженість слідчо-поліцейського та адміністративно-розшукового апарату. У побудові та діяльності системи органів цього апарату було застосовано принцип спеціалізації. Саме це проявилось в утворенні та функціонуванні спеціалізованих підрозділів поліції (шляховій,

військовій, торговій поліції та ін.) на території Галичини. Наведена особливість правового інституту мала як позитивні, так і негативні наслідки. Позитив застосування принципу спеціалізації у правоохоронній системі полягав у високому рівні взаємодії її органів та забезпечення правопорядку і стану законності в краї. Негативні наслідки простежуємо насамперед у діяльності політичної поліції, що перешкоджала реалізації демократичних принципів, задекларованих в австрійському законодавстві.

*Стаття: надійшла до редакції 17.04.2015
прийнята до друку 01.07.2015*

Список використаної літератури

1. *Духовской М. В.* Русский уголовный процесс : издание для студентов / М. В. Духовской. - М., 1908. – С.275-276; Российское законодательство X-XX веков.
2. *Калайдович Н. Н.* Указания по производству уголовных следствий / Н. Н. Калайдович. - СПб., 1849. - С. 3.
3. *Квачевський А. А.* Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г.: Теоретическое и практическое руководство : в 3 ч. / А. А. Квачевський. - СПб. : Издание Государственной Канцелярии, 1869. - Ч. 3. – С. 78-83;
4. *Крылов И. Ф., Бастрыкин А. И.* Розыск, дознание, следствие : Учебное пособие / И. Ф. Крылов. – Л., 1984. – С. 181.
5. *Мордухай-Болтовский В. П.* Сборник Узаконений для руководства чинов полицейских и корпуса жандармов при исследовании преступлений по судебным Уставам 20 ноября 1864 года, правилам Высочайше утвержденным 19 мая 1871 года и позднейшим узаконениям / В. П. Мордухай-Болтовский. - СПб., 1875. – С. 238-246.
6. *Погорецький М. А.* Досудове слідство України: історія та сучасність / М. А. Погорецький // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. - 2002. - №3. - С. 218.
7. *Попов А. А.* Руководство для чинов корпуса жандармов при производстве дознаний / А. А. Попов. - СПб., 1888. – С. 104-105.
8. Прокурорський нагляд в Україні : підручник / І. І. Когутич, В. Т. Нор, А. А. Павлишин та ін. – К., 2011. – С. 271-272.
9. *Фойницький І. Я.* Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / И. Я. Фойницький - Петроград, 1915. - Т. 2. – С. 374.

ISTORIKO IS LEGAL ANALYSIS OF COLLABORATION OF ORGANS OF RESEARCH OF PRE-TRIAL AND WORKERS OF OPERATIVE SUBSECTIONS IN RESEARCH OF CRIMES

V. Malyuga

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The article examines the historical and legal analysis of the interaction of the preliminary investigation and employees in the units in the investigation of crimes, conceptual and methodological aspects of legal and investigative cooperation in criminal proceedings. In this scientific paper highlights the principles specified in the disclosure of interaction and

There is an urgent methods rozslidu-vannya certain types of crimes are pytannyaistoryko legal analysis of the interaction of pre-trial and employees in the units in the investigation of crimes.

The history of the development and improvement of *vzayemodiyi* preliminary investigation of the employees in the units as a common, coordinated activities during criminal proceedings aimed at the methods and *zasobiv* inherent in these subjects for a clear division of responsibilities between closely related ' linked into with the development of the institution of pre-trial investigation. *Vyhodyachy* the features of Ukraine on different stages and a long period of entry to other government entities to follow the whole process is difficult, because the history of this interaction scientists actually not been investigated. As certain aspects of this issue, they are scattered in the literature, *prysvyacheniy* history of nation-building, the creation of law enforcement agencies, the establishment of pre-trial and so on.

Taking the criterion for determining the formation and development of the institute of pre-history of interaction with the investigating officers in the units, most of which before 2012 *ymenuvalysya* the investigation can be divided into three periods.